

Jan Tacks *Oikonomia*

Princeps legibus solutus est, sed in Dei potestate.

Benjamin Verheye

Onder wetenschappelijke begeleiding van Prof. Dr. Laurent Waelkens en Dhr. Wouter Druwé
--

1. INLEIDING

Jan Tack of Johannes Ramus, zoals de gelatiniseerde versie van zijn naam luidt, lijkt gedoemd om een van die overgangsfiguren te zijn die verzinken in de grillige plooien van de geschiedenis, overschaduwde door namen van meer illustere tijdgenoten. Ook bij Tack is dit het geval, omringd als hij is door namen als Hopperus, Peckius en Mudaeus. Al te vaak wordt echter het belang van die overgangsfiguren voor het denken van hun tijd en het respect waarmee tijdgenoten hen wel bejegenden gemakshalve uit het oog verloren.

Deze bachelorproef heeft tot doel een bescheiden bijdrage te leveren aan de kennis over de persoon en het werk van Jan Tack, vertrekkende vanuit de hypothese dat hij een niet te onderschatten rol heeft gespeeld in de strijd tegen het vorstelijke absolutisme en dus voor de vrede in de Nederlanden. Derhalve maakt hij deel uit van een generatie juristen die de basis heeft helpen leggen voor de rechtsstaat zoals wij die nu kennen.

Eerst schetsen we in het kort het leven en werk van Jan Tack in de tijd, wat noodzakelijk is om het onderwerp van deze bachelorproef, zijnde de *Oikonomia*, correct te lezen en te begrijpen. Vervolgens richten we ons op de lectuur van de *Oikonomia* zelf, die uiteenvalt in twee delen: ten eerste bekijken we de algemene structuur en inhoud van het werk, om daarna over te gaan tot een meer gedetailleerde inhoudelijke bespreking van *Liber I* en *Liber II*. Ten slotte construeren we uit al het voorgaande een conclusie die een beargumenteerd antwoord tracht te bieden op bovenstaande hypothese.

Het dient benadrukt te worden dat onze middelen beperkt zijn en dat deze bachelorproef bijgevolg slechts een gedeeltelijke studie van één werk van Jan Tack, de *Oikonomia*, is. Een meer sluitend antwoord op bovenstaande hypothese behoeft een meer algemene lectuur, niet alleen van de *Oikonomia* zelf, maar ook van Tacks andere werken en contemporaine bronnen. Toch menen we te kunnen zeggen dat deze bachelorproef alvast een suggestie doet

in de lijn van het juiste antwoord en als dusdanig minstens een stap in de goede richting is.

2. JAN TACK: LEVEN EN WERK IN DE TIJD

2.1. HISTORISCH KADER

De abdicatie van keizer Karel V in 1556. Koning Filips II van Spanje. Landvoogdes Margareta van Parma. Granvelle. De Reformatie en de hagenpreken. De Beeldenstorm in 1566. De hertog van Alva en de Bloedraad in 1567. Willem van Oranje. De Slag bij Heiligerlee in 1568. De onthoofding van de graven Egmont en Hoorn te Brussel later dat jaar. De geuzen. De Tachtigjarige Oorlog.

Deze willekeurige opsomming van historische feiten zou zomaar uit een examen van eender welke middelbare school kunnen komen, elke Nederlandse of Belgische scholier van zestien jaar zou dit rijtje kunnen opschrijven. Bijna vijfhonderd jaar later is de zestiende eeuw nog altijd een van de onderwerpen die in de geschiedenisles het best onderwezen worden. Allemaal tekens aan de wand dat deze tijdsperiode diep in ons collectief geheugen gegrift staat en nog altijd een diepe indruk op ons nalaat. We zouden ons de vraag kunnen stellen waarom dit het geval is. Waarom is de zestiende eeuw nog steeds zo goed gekend bij de algemene publieke opinie en waarom dient de gemiddelde burger al heel wat dieper in zijn geheugen te graven om enkele historische feiten op te dissen omtrent, pakweg, de Karolingische renaissance, nochtans historisch gezien een even interessante periode?

Naast het feit dat we allemaal de boeken van Thea Beckman gelezen hebben is een mogelijk antwoord op deze vraag het volgende: hoe rampzaliger een periode in de geschiedenis is, des te dieper de indruk is die deze periode nalaat op het collectieve geheugen van een volk. De zestiende eeuw is namelijk ontegensprekelijk een van de rampzaligste eeuwen uit onze 'lokale' geschiedenis: godsdiensttwisten, rondtrekkende legerbenden, militaire overheersing, hongersnoden ... volgen elkaar op. De bevolking van de in de vijftiende eeuw zo welvarende Nederlanden wordt gedecimeerd. Dorpen en steden worden uitgemoord en gebrandschat.

Het is exact in die tijden van ramspoed dat Jan Tack, het onderwerp van deze bachelorproef, leeft en werkt in Leuven. Het is bijgevolg onmogelijk om zijn werk te lezen los van deze historische achtergrond. Elke jurist tracht een bijdrage te leveren aan de oplossing van de grote problemen uit zijn tijd. Als ooggetuige van de vermelde noodlottige gebeurtenissen kan het dus niet anders dan dat Jan Tack hierop een antwoord probeert te formuleren.

2.2. JAN TACK: LEVEN EN WERK¹

Jan Tack wordt op 28 februari 1535 geboren in het in Zeeland gelegen havenstadje Goes. Aanvankelijk richt hij zich op de klassieke filologie: al op twintigjarige leeftijd doceert hij aan de universiteit van Wenen retorica en Griekse letterkunde en vertaalt hij het *Scutum Herculis*, een Grieks gedicht van vierhonderd verzen dat aan Hesiodos wordt toegeschreven, naar het Latijn. Daarnaast schrijft hij een elegisch gedicht in twee boeken dat de roemrijke daden van de Oostenrijkse aartshertogen in de verf zet, *De Rebus Gestis Archiducum Austriae* genaamd, en samen met Nicolaus Secundinus vervaardigt hij een elegisch gedicht over de Ottomanen, *De Rebus Turcicis*, waarvan hij twee van de drie boeken voor zijn rekening neemt.

Deze laatste twee werken worden samen met diverse epigrammen in 1553 in Leuven uitgegeven bij Martinus Rotarius. Blijkbaar heeft Jan Tack dus ook tijdens zijn Weense periode al connecties in Leuven. Dit wordt bevestigd door het feit dat ook zijn *Oikonomia seu dispositio regularum utriusque iuris in locos communes* al in 1557 geschreven wordt en eveneens verschijnt te Leuven. Dit doet vermoeden dat hij zich tussen 1555 en 1557 naar Leuven moet hebben begeven.

Tegelijkertijd met klassieke filologie studeert Jan Tack rechten en op 3 oktober 1559 doctoreert hij in Leuven bij de befaamde Gabriël Van der Muyden (Mudaeus, Brecht 1500 – Leuven 1560). In 1641 geeft Valerius Andreas Tacks doctoraatsrede (*Oratio*) uit onder de titel *Apologia Iurisprudentiae adversus nostri temporis calumnias: Oratio, Lovanii an. M. D. LIX. V. Non. Octobr. In Aula, ut vocant, Doctorali habita*. Reeds in 1560 volgt Jan Tack Jean de Vendeville (Seclin 1525 – Doornik 1595) op als *regius* voor de koninklijke leerstoel van de Instituten.

Bij de oprichting van de nieuwe bisdommen in 1561 krijgen Jan Tack en Jean vander Meulene (Molinaeus, Gent 1525 – Leuven 1575) gezamenlijk een vraag om advies hieromtrent van Filips II. Hier kunnen we voor het eerst Tacks politieke voorkeuren ontwaren, aangezien hij deze vraag negatief beantwoordt. De oprichting van nieuwe bisdommen is volgens hem niet

¹ Dit hoofdstuk is gebaseerd op volgende bronnen: V. ANDREAS, *Bibliotheca Belgica: de Belgis vita Scriptisq. claris. praemissa topographica Belgii totius seu Germaniae inferioris descriptione*, Leuven, Jacobus Zegers, 1643; Nieuwkoop, De Graaf, 1973, 551; V. ANDREAS, *Fasti academici studii generalis Lovaniensis*, Leuven, Ioannes Oliverius & Cornelius Coenesteyn, 1635, 120; J.-N. PAQUOT, *Mémoires pour servir à l'histoire des dix-sept provinces des Pays-Bas, de la Principauté de Liège, et de quelques contrées voisines*, I, Leuven, L'Imprimerie académique, 1765; Westmead, Gregg, 1970, 668 p.; F. SWEERTIUS, *Athenae Belgica*, Antwerpen, Gulielmus van Tongeren, 1628, 462; A.J. VAN DER AA, *Biographisch Woordenboek der Nederlanden*, VI, Haarlem, J.J. van Brederode, 1852, 21; L. WAELKENS, "Een zestiende eeuw vol vernieuwing en verandering" in L. WAELKENS, F. STEVENS en J. SNAET, *Geschiedenis van de Leuvense rechtsfaculteit*, Brugge, die Keure, 2014, 67, 74-76, 78-80.

conform het recht, wat Filips II echter niet zal tegenhouden om deze toch op te richten.

In 1562 verlaat Jan Tack Leuven en trekt hij samen met twee Leuvense collegae, Jean de Vendeville en Boetius Epo (Roordahuizen 1529 – Douai 1599), en de Mechelse advocaat Puessen naar de universiteit van Douai, die dan nog maar pas is opgericht onder de auspiciën van Filips II en vier leerstoelen omvat: twee voor Romeins recht en twee voor canoniek recht. Jan Tack krijgt er de tweede leerstoel voor Romeins recht.

De Staten van Brabant besluiten in 1565 echter om, als tegengewicht voor de koninklijke leerstoelen aan de Leuvense universiteit, zelf ook een leerstoel in de Digesten te financieren. Zij verzoeken Jan Tack om hiervoor terug te keren en deze laatste aanvaardt de opdracht.² Dit is het begin van zijn tweede Leuvense periode.³ Onder zijn leerlingen zal Jan Tack in deze periode Dionysius Godofredus hebben, die hem vermeldt als *praeceptor* en een *laudatio* aan hem opdraagt.

In de annalen van de Leuvense universiteit duikt Jan Tacks naam gedurende deze tweede periode niet op. WAELKENS toont echter aan dat hij wel degelijk in Leuven verblijft: zijn zoon Jan Tack en dochter Catharina Tack worden er respectievelijk in 1566 en 1570 geboren en gedoopt in de Sint-Pieterskerk.

In 1576 stelt Jan Tack opnieuw een politieke daad van jewelste, wanneer hij samen met vier andere Leuvense juristen wordt gevraagd om de juridische conformiteit van de Pacificatie van Gent (mede ondertekend door zijn collega aan de Leuvense rechtsfaculteit Elbertus Leoninus) te beoordelen. Op 21 december 1576 keurt hij deze niet alleen goed, maar stelt hij zelfs dat de Pacificatie in het voordeel van de katholieke godsdienst is. Het hoeft niet te worden onderlijnd dat deze daad Filips II ten zeerste mishaaft en hem zelfs doet twijfelen aan de godsdienstige overtuiging van Jan Tack.⁴

In 1578 heeft Jan Tack genoeg van de politieke en godsdienstige onlusten in de Nederlanden.⁵ Om hieraan te ontsnappen⁶ aanvaardt hij een leerstoel aan de

² VALERIUS ANDREAS haalt hiervoor in zijn *Bibliotheca Belgica* de uitstekende verloning aan als reden. Waarschijnlijk kunnen we dit echter ook zien als een bevestiging van zijn politieke voorkeur, aangezien de Staten van Brabant de oprichting van deze leerstoel daadwerkelijk als een daad van verzet tegen de politiek van Filips II concipiëren. Het is niet meer dan logisch dat zij deze leerstoel vervolgens ook geven aan een geleerde wiens politieke opvatting hun goedkeuring kan wegdragen.

³ Het succes van zijn onderricht in de tweede periode wordt in diverse bronnen benadrukt: VALERIUS ANDREAS schrijft in zijn *Fasti Academici* dat hij dit onderwijs geeft “*cum gaudio et fructu*” en FRANCISCUS SWEERTIUS heeft het in zijn *Athenae Belgicae* over een “*magno audientium concursu*”.

⁴ WAELKENS stelt dat Jan Tack zeker hervormingsgezind was.

⁵ VALERIUS ANDREAS verwoordt het in zijn *Bibliotheca Belgica* als volgt: “*turbis Belgicis magis magisque invalescentibus*”.

⁶ “*Otia quaerens*” volgens VALERIUS ANDREAS in zijn *Fasti Academici*.

universiteit van Dôle. Hij sterft er echter, voor hij zijn professoraat effectief kan opnemen, op 25 november 1578, de feestdag van de Heilige Catharina.

Ook postuum zal Jan Tack echter aandacht blijven krijgen: in 1641 publiceert Valerius Andreas namelijk een verzameling van onuitgegeven werken van Tack. Deze verzameling omvat de *Commentarii Methodici ad Regulas I. V., Nova Oeconomia seu Dispositione per Locos Communes atque Axiomata incedenter, in Libb. IV. distributi* (het volledige werk waarvan de *Oikonomia* het *Echiridion* vormt), het *Tractatus de Analogia Iuris et Facti* en de *Oratio Apologetica pro Iurisprudentia*, Tacks doctoraatsverdediging.

3. DE OIKONOMIA

3.1. INLEIDING

Deze bachelorproef behandelt één specifiek werk van Jan Tack, met name de *Oikonomia seu dispositio regularum utriusque iuris in locos communes, brevi interpretatione subiecta, quae commentarij & locorum communium Ioannis Rami Iureconsulti ad easdem Regulas, instar sit Enchiridij*, of kortweg de *Oikonomia*.

Een vereenvoudigde Nederlandse vertaling van deze titel zou als volgt kunnen luiden: *Uiteenzetting van principes van beide rechten in gemeenplaatsen*, of nog eenvoudiger *Axioma's van het recht*.⁷ Het werk is bedoeld als een handboek⁸ waarin tweehonderdeenenvijftig rechtsbeginselen kort besproken worden. Dit gebeurt in zeer algemene bewoordingen, wat zeker de verstaanbaarheid van het werk ten goede komt.

Jan Tack schrijft de *Oikonomia* in 1557 te Leuven⁹ en aan het einde van datzelfde jaar krijgt hij het *privilegium regis*¹⁰ om het boek te laten drukken. Dit gebeurt bij de bekende Leuvense drukker Bartolomaeus Gravius.¹¹

Het is nuttig om even de aandacht te vestigen op het jaar van verschijnen, 1557. Dit is namelijk een goede aanwijzing dat Jan Tack op dat moment zijn filologische periode in Wenen achter zich gelaten heeft en zich volop wijdt aan

⁷ L. WAELKENS, "Een zestiende eeuw vol vernieuwing en verandering" in L. WAELKENS, F. STEVENS en J. SNAET, *Geschiedenis van de Leuvense rechtsfaculteit*, Brugge, die Keure, 2014, 78-80.

⁸ De titel bevat de term *Echiridion* (*Enchiridij*), een klein handboek

⁹ De opdracht aan het begin van het werk eindigt als volgt: '*Lovanii, ipsis Cal.Mart. anno 1557*', zijnde 'Leuven, 1 maart 1557'.

¹⁰ Deze term wijst op de officiële toelating om het boek te doen verschijnen.

¹¹ Onder meer bekend als de drukker die in 1548 de eerste editie van de zogenaamde 'Leuvense Bijbel' van Nicolaas de Winghe verzorgt. Deze Leuvense Bijbel is de eerste door de kerkelijke autoriteiten goedgekeurde Nederlandse versie van de Vulgaat.

zijn juridische carrière in Leuven. Het is echter pas in 1559, twee jaar na het verschijnen van de *Oikonomia*, dat hij zal doctoreren bij Gabriël Mudaeus.¹²

Het succes van de *Oikonomia* blijkt onder meer uit de opeenvolgende herdrukken: in 1568, 1570 en 1576 kent het boek drie opeenvolgende herdrukken bij drukker Johannes Gymnicus te Keulen en in 1592 volgt een vierde druk bij diezelfde drukkerij.

De KU Leuven heeft twee edities van de *Oikonomia* in haar bezit: in het Tabularium van de Centrale Bibliotheek bevindt zich een mooie editie uit 1592 en de Maurits Sabbe Bibliotheek heeft een, weliswaar wat meer gehavende, eerste uitgave uit 1557 in zijn collectie. Opmerkelijk aan deze editie is dat deze vanaf pagina 161 voorzien is van zeer verhelderende schema's die de structuur van de hele *Oikonomia* verduidelijken.

3.2. ALGEMENE STRUCTUUR VAN DE *OIKONOMIA*

3.2.1. *Axiomata utriusque iuris*

Zoals reeds aangegeven bevat de *Oikonomia* in totaal tweehonderdeenenvijftig axiomata van het recht die telkens vrij kort besproken worden in zeer algemene bewoordingen. Deze rechtsbeginselen bestrijken alle takken van het recht: we lezen er, meestal kort, soms iets langer, over verbintenissenrecht¹³, bewijsrecht¹⁴, erfrecht¹⁵, personenrecht¹⁶, procesrecht¹⁷ enz. Ook meer algemene rechtstheorie komt aan bod.¹⁸

Opvallend is dat Jan Tack deze beginselen distilleert uit zowel het civiele (Romeinse) recht als het canonieke recht en dus duidelijk een vermenging van beide rechten beoogt.¹⁹ Dit doet hij op zeer expliciete wijze: veel axiomata beginnen met een frase uit de Digesten of de Instituten, die de kern van het beginsel weergeeft, en vervolgens geeft Tack de daarmee overeenstemmende canon.

Een mooi voorbeeld hiervan vormt Axioma XXXIII, *De toto et partibus*, dat als volgt begint: "*Ait Caius. In toto pars continetur. & in Canonibus. In toto*

¹² L. WAELKENS, "Een zestiende eeuw vol vernieuwing en verandering" in L. WAELKENS, F. STEVENS en J. SNAET, *Geschiedenis van de Leuvense rechtsfaculteit*, Brugge, die Keure, 2014, 74-76.

¹³ Zie bijvoorbeeld axioma LII: *De benigna interpretaatione in contractibus*; of axioma CIII: *De emptione et venditione*.

¹⁴ Zie bijvoorbeeld axioma XXVII: *De praesumptionibus*.

¹⁵ Zie bijvoorbeeld axioma LXIX: *De acquisitione per haereditatem*; of Axioma LXX: *Quid sit haereditas*.

¹⁶ Zie bijvoorbeeld axioma XXXIV: *De tutela, et eius speciebus*.

¹⁷ Zie bijvoorbeeld axioma CLII: *De actionibus et iudiciis*.

¹⁸ Zie bijvoorbeeld axioma VI: *De aequo bonoque*.

¹⁹ De titel geeft dit al aan: '*utriusque iuris*'.

partem est non dubium est contineri.’ Ook Axioma XXXIV, *De pluri et minore*, vormt een uitstekend voorbeeld: ‘*Ait Paulus. In eo quod plus sit, semper inest minus. Et in Canonibus: Plus semper in se continet, quod est minus.*”

Deze expliciete vermenging van civiel recht en canoniek recht sluit perfect aan bij de praktijk van de zestiende eeuw: de vorstelijke rechtbanken verklaren zichzelf in deze eeuw namelijk ook bevoegd voor het canonieke recht. Ze laten toe dat eisen worden geformuleerd op grond van canoniek recht en oordelen daarover volgens dat canonieke recht.²⁰ Vele praktisch ingestelde juristen van die tijd sluiten zich maar al te graag aan bij deze vermenging.

Net zoals zijn voorganger Nicolaas Everaerts (Everardus, Middelburg 1461 – Mechelen 1532) in zijn *Topica seu loci legales* (1516) en zijn tijdgenoot Pieter Peck (Peckius, Zierikzee 1529 – Mechelen 1589) is Jan Tack een duidelijke aanhanger van deze stroming. Daarmee gaat hij echter in tegen de visie van de meeste gereformeerde juristen van zijn tijd, onder wie zijn promotor Mudaeus, die het canonieke recht net duidelijk proberen te scheiden van het civiele.²¹

Bij Jan Tack valt echter ook al een evolutie waar te nemen in vergelijking met zijn voorgangers. WAELKENS wijst er namelijk op hoe hij, in tegenstelling tot Nicolaas Everaerts in zijn *Topica*, peilt naar waarden en eigenlijk de waarden van zijn tijd projecteert in de beginselen die hij voorstelt als algemene beginselen van beide rechten.²² Deze stelling zien we bijvoorbeeld bevestigd in de reeks axiomata in verband met de *benigna interpretatio*, een vroege manifestatie van de interpretatie te goeder trouw.²³ Al deze axiomata steunen op de onderliggende waarde van *benignitas*.

Met deze ‘waardenprojectie’ is Tack een voorloper van grote denkers uit latere tijden, zoals Lenaert Leys (Lessius, Brecht 1554 – Leuven 1623) en Hugo De Groot (Grotius, Delft 1583 – Rostock 1645). Dit maakt het mogelijk de doorsteek te maken naar de geboorte van de natuurlijke subjectieve rechten, gezien vanuit de *Oikonomia*.

3.2.2. *Epistola viro Maximiliano Morilonio*

De *Oikonomia* vat, zoals vele werken, aan met een opdracht, die tevens als inleiding fungeert: de *Epistola*. Jan Tack draagt het boek op aan Maximilianus Morilonius, die hij beschouwt als zijn leermeester en die hij duidelijk zeer dankbaar is voor wat hij hem heeft bijgebracht.

²⁰ L. WAELKENS, *Civium causa. Handboek Romeins recht*, Leuven, Acco, 2008, 112-114.

²¹ L. WAELKENS, *Civium causa. Handboek Romeins recht*, Leuven, Acco, 2008, 113-115.

²² L. WAELKENS, "Een zestiende eeuw vol vernieuwing en verandering" in L. WAELKENS, F. STEVENS en J. SNAET, *Geschiedenis van de Leuvense rechtsfaculteit*, Brugge, die Keure, 2014, 78-80.

²³ Zie bijvoorbeeld axiomata XLV tot LX in Liber I.

In breedvoerige bewoordingen vertelt hij eerst hoe zijn studenten *Institutiones imperiales*²⁴ hem tot het besef brengen dat er nood is aan een handboek dat de rechtsbeginselen verduidelijkt en hoe hij niet lang aan hun vraag kan weerstaan.²⁵ Zo expliciteert Tack zijn drijfveren om de *Oikonomia* te schrijven.

Vervolgens zet hij zijn werkwijze, met sterke nadruk op zijn eigen harde werk en tomeloze inzet, en de algemene structuur van zijn *Oikonomia* uiteen. Deze is namelijk samengesteld uit twee boeken, elk met een eigen inhoud en bedoeling.

Jan Tack signaleert ook dat de *Oikonomia* slechts het *Enchiridion* is van een meeromvattend werk.²⁶ Dit werk zal uiteindelijk postuum gepubliceerd worden door Valerius Andreas in 1641.

De inleiding eindigt met de volgende lyrische woorden, gericht aan Morilonius: “*Vale Moriloni clarissime, & me inter tuos, ut facis, perpetuo numera.*”

3.2.3. *Libri duo*

De *Oikonomia* bestaat uit twee boeken zonder specifieke titel. Van deze boeken is *Liber II* het uitgebreidst: het bevat maar liefst honderdzevenentachtig axiomata, terwijl *Liber I* er slechts vierenzestig bevat. Dit verschil is echter logisch gelet op de structuur van het werk. De axiomata zijn namelijk op een zeer duidelijke manier ingedeeld per boek: *Liber I* bevat de algemene beginselen (de *generales*), terwijl *Liber II* deze toepast op de verschillende *obiecta* (*personae*, *res* en *actiones*) en zo tot specifieke beginselen komt (de *speciales*).

Volgens de *Epistola* bevat het eerste boek de axiomata ‘*de ipso iure*’: beginselen die zo algemeen zijn dat ze niet op een concrete plaats tussen de *obiecta* van het recht, die in het tweede boek zijn opgenomen, kunnen worden geplaatst. Op deze manier komen we tot een boek dat zeer algemene rechtstheorie en zelfs wat rechtsmethodiek bevat.

Zo lezen we in *Liber I* over juridische beginselen in het algemeen en de diverse onderverdelingen daarvan.²⁷ Deze onderverdelingen worden één voor één behandeld volgens een duidelijke volgorde, waarbij er soms ook nog meer

²⁴ Blijkbaar geeft Jan Tack in de voorgaande jaren reeds les.

²⁵ “*Quid agerem, quam ut honestissimis eorum desideris, nec diu nec contumeliose resisterem.*”

²⁶ In zijn aanhef signaleert hij dit tot tweemaal toe: “*non quidam totum opus, sed tantum Enchiridion, hoc est*” en “*audebo statim etiam de toto commentario, cuius hoc est Enchiridion, periclitari.*”

²⁷ Zie bijvoorbeeld axioma VIII: *De iuris principis, et praeceptis*; en volgende.

onderverdelingen worden gemaakt. Zo zijn er volgens axioma VIII, *De iuris principii, et praeceptis* drie *principia iuris: honestum, natura* en *utile*. Deze worden vervolgens respectievelijk behandeld in axioma IX, *De honesto, seu primo iuris praecepto*; axioma X, *De natura* en axioma XVI, *De utili seu tertio iuris praecepto*. Een ander mooi voorbeeld is de reeks axiomata omtrent de interpretatie, die een heel scala aan interpretatiemogelijkheden bevatten.²⁸

Op deze manier tracht Jan Tack de structuur van het recht en de algemene beginselen op een zo overzichtelijk mogelijke manier te vatten. Dit wordt nog eens verduidelijkt door de verhelderende schema's die de eerste druk van 1557 bevat.²⁹

Het tweede boek bevat daarentegen de axiomata '*de iuris obiectis*', zijnde *personae, res* en *actiones*. Dit dienen we niet zozeer te lezen met de moderne term 'rechtsoBJECTEN' in het achterhoofd³⁰, maar wel met een puur functionele onderverdeling voor ogen. Met de term '*iuris obiecta*' bedoelt Tack duidelijk die zaken die het voorwerp kunnen zijn van het recht, die zaken waarop een rechtsregel in een concreet geval betrekking kan hebben. In dit kader komt de gegeven onderverdeling tussen personen, zaken en acties (vorderingen) inderdaad als een dienstig onderscheid voor.

In *Liber II* lezen we omtrent deze verschillende *objecta* concrete axiomata: wat personen³¹ betreft zijn er bijvoorbeeld de axiomata over voogdij³² en het huwelijk³³, wat zaken³⁴ betreft – dit is de categorie met de meeste axiomata – zijn er die over erfenissen³⁵, contracten³⁶, pand³⁷, schenkingen³⁸ enz. Ten slotte zijn er ook nog zesendertig axiomata omtrent de *actiones*³⁹, bijvoorbeeld over de rechter⁴⁰ en de verjaring.⁴¹

3.2.4. *Commentarii*

Zoals reeds aangehaald is de *Oikonomia* slechts de aanzet tot een meeromvattende studie van het recht, de *Commentarii Methodici ad Regulas I*.

²⁸ Zie hiervoor de axiomata XL t.e.m. LX.

²⁹ Zie voor deze schema's: *Oikonomia*, 1557, 161 e.v.

³⁰ Er is in deze tijd nog geen duidelijk onderscheid tussen rechtsoBJECTEN en rechtssubjecten, aangezien het subjectieve recht grotendeels nog 'geboren' dient te worden. Zie hieromtrent: L. WAELKENS, *Civium causa. Handboek Romeins recht*, Leuven, Acco, 2008, 117-118.

³¹ *Liber II*, axiomata XXIII t.e.m. LI.

³² Zie bijvoorbeeld axioma XXXIV: *De tutela, et eius speciebus*.

³³ Zie bijvoorbeeld axioma XXXII, *De nuptiis*.

³⁴ *Liber II*, axiomata LII t.e.m. CLI.

³⁵ Zie bijvoorbeeld axioma LXXXIII, *De legati et fideicommissis*

³⁶ Zie bijvoorbeeld axioma LXXXIX, *De obligationibus et contractibus*.

³⁷ Zie bijvoorbeeld axioma XCIX, *De pignore*.

³⁸ Zie bijvoorbeeld axioma LXVII, *De donationibus*.

³⁹ *Liber II*, axioma CLII t.e.m. CLXXXVII.

⁴⁰ Zie bijvoorbeeld axioma CLXXV, *De iudice*.

⁴¹ Zie bijvoorbeeld axioma CLXVIII, *De perpetuis et temporalibus actionibus*.

V., Nova Oeconomia seu Dispositione per Locos Communes atque Axiomata incedenter, in Libb. IV. distributi, of kortweg de *Commentarii*. Dit werk zal echter niet meer gepubliceerd worden bij leven en welzijn van Tack, maar verschijnt in een uitgave van Valerius Andreas in 1641, samen met diverse andere werken van Tack.

In de *Commentarii* bespreekt Tack in vier boeken gelijkaardige axiomata als in de *Oikonomia*, maar de *Commentarii* bevatten meer axiomata en deze worden veel uitgebreider behandeld. Een voorbeeld hiervan is het reeds aangehaalde Axioma XXXIII, *De toto et partibus*, dat in het tweede boek van de *Commentarii* hernomen wordt als Axioma XI, *De toto et partibus*, maar daar een veel langere bespreking krijgt met meer verwijzingen naar concrete voorbeelden uit de *Digesten*.

Een meer volledige bespreking van de *Commentarii* gaat echter het bestek van deze bachelorproef te buiten en verdient een aparte studie.

3.3. DE OIKONOMIA: INHOUD

3.3.1. Inleiding

Het doel van dit hoofdstuk is, in tegenstelling tot wat de titel doet vermoeden, niet het bespreken van de volledige inhoud van Tacks *Oikonomia*. Wel is het de bedoeling om uit beide boeken van de *Oikonomia* enkele interessante onderwerpen te kiezen en door te lichten. Hierbij zal de logische onderverdeling tussen het eerste en het tweede boek doorgetrokken worden. Onderwerpen worden per boek behandeld onder de respectieve hoofdstukken. Indien nuttig zullen we een verband tussen beide boeken leggen.

Waar mogelijk zal een onderwerp in zijn breder historisch kader behandeld worden, met een link naar de oorsprong en verdere receptie daarvan. Hierbij zal in de eerste plaats een beroep gedaan worden op het uitstekende *Europäisches Privatrecht, I, Älteres Gemeines Recht (1500 bis 1800)* van HELMUT COING, indien nodig aangevuld met specifieke werken.

Bij de selectiecriteria voor de zogenaamde ‘interessante onderwerpen’ kunnen vragen gesteld worden. Het kan derhalve nuttig zijn om de selectieprocedure te verduidelijken. De keuze van onderwerpen is gebaseerd op drie gelijkwaardige criteria. Ten eerste is er de relevantie van het onderwerp in relatie tot het ontstaan van de subjectieve rechten, die als dusdanig een van beide rode draden in deze bachelorproef uitmaakt. Ten tweede nemen we de reflectie in acht die een onderwerp mogelijk maakt in verband met Tacks vermoede anti-absolutisme, de tweede rode draad, die echter zoals steeds bij dergelijke speculaties vrij vaag zal dienen geformuleerd te worden. Dit tweede criterium zal blijken in verband te staan met het eerste, aangezien de subjectieve rechten nu eenmaal een belangrijk wapen zijn in de strijd tegen het absolutisme. Als

derde en laatste criterium gelden de persoonlijke voorkeur en interesses van de auteur, zijnde privaatrecht, met een focus op contractenrecht. Dit laatste criterium wordt echter zo restrictief mogelijk toegepast en ten dienste gesteld van beide voorgaande criteria.

3.3.2. Liber I

a. Het axioma

Vooraleer aan de lezing van het eerste boek van de *Oikonomia* te beginnen is het nuttig zich af te vragen wat een *regula*, een axioma eigenlijk inhoudt. Axioma III, *De regula* heeft het precies daarover.

Volgens Axioma I dient men in elk wetenschappelijk werk drie belangrijke stappen te nemen: de *Inventio*, het *Iudicium* en de *Memoria*.⁴² Kort door de bocht kunnen we dit als volgt begrijpen: we vinden een nieuwe stelling uit, onderbouwen deze rationeel met argumenten en ten slotte gieten we deze in een formulering die ons in staat stelt onze bevindingen te memoriseren. Terwijl de definitie en de onderverdeling⁴³ hulp bieden bij de eerste twee stappen, is de taak van de *regula*, het axioma, precies een hulp bieden bij het memoriseren. Een axioma is dus een korte en krachtige frase, een *catch phrase*, die samenvat wat we dienen te onthouden. Elk axioma wordt in de *Oikonomia* vervolgens breder uitgewerkt in de begeleidende tekst.

Axioma III, *De regula* past deze methode als volgt op de rechtswetenschap toe: een *regula* wordt gevormd op basis van het recht en leert ons hoe dat recht in elkaar steekt, hoe dat recht is.⁴⁴ Deze *regulae* kunnen we onderverdelen in twee soorten: de *generales* en de *speciales*. De *generales* vormen het onderwerp van het eerste boek.

Luidens Axioma IIII, *De regulis generalibus* kunnen we *generales* op hun beurt onderverdelen in de axiomata omtrent het *ius strictum* en die omtrent wat *aequum et bonum* is. De verhouding tussen deze beide concepten laat zich perfect vatten door Paulus: “*Non omne quod licet, honestum est.*”⁴⁵ Ook Modestinus verduidelijkt dit onderscheid: “*Semper in conventionibus non solum quid liceat, considerandum, sed et quid honestum sit.*”⁴⁶ Het *ius strictum* is bijgevolg dat wat expliciet recht is, maar wat om billijkheidsredenen dient aangevuld te worden met bijkomende regels: *aequum bonumque*.

⁴² Zie axioma I, *Tria sunt in omnibus disciplinis praecipua locorum communium capita.*

⁴³ Zie axioma II, *De definitione et divisione.*

⁴⁴ “*Ait Paulus. Regula est quae rem quae est, breviter enarrat, non ut ex regula Ius sumatur, sed ex iure quod est, fiat regula.*”

⁴⁵ Zie axioma V *De iure stricto.*

⁴⁶ Zie axioma V, *De iure stricto.*

b. De *aequitas*

Axioma VI, *De aequo bonoque* verduidelijkt hoe wij de notie ‘*aequum bonumque*’ precies dienen te begrijpen in het licht van het algemeen geldende principe van *aequitas* en hoe dit zich verhoudt tot het *ius strictum*.

Het gebruik van de term *aequitas* is hier van het grootste belang: deze term is in deze context namelijk helemaal niet neutraal. Terwijl de term in de middeleeuwse legistiek vooral het gelijk beoordelen van gelijke gevallen betekent, begrijpt de canonistiek *aequitas* vanuit een veel minder waardenneutrale visie. Voor de canonisten, die de christelijke idealen altijd in het achterhoofd houden, is *aequitas* verbonden met de noties welwillendheid, naastenliefde, lankmoedigheid enz., alle uitgaande van God zelf. Deze zogenaamde *aequitas canonica* is van cruciaal belang voor de verdere ontwikkeling van het recht.⁴⁷ In de zestiende eeuw, bij de versmelting van canonistiek en legistiek, krijgt deze term met behulp van de moraaltheologie, zijn huidige betekenis: billijkheid, op verschillende manieren, in alle rechtstakken.⁴⁸

Jan Tack, die een katalysator is van de voormelde versmelting tussen civiel en canoniek recht, stelt duidelijk dat *aequitas* in bepaalde gevallen het *strictum ius* aan de kant kan schuiven en dit ook behoort te doen.⁴⁹ Hier heeft *aequitas* volgens ons zijn moderne betekenis van universele billijkheid reeds gekregen.

Deze billijkheid geldt in alle takken van het recht en kan als dusdanig een eerste beknotting van de vorstelijke willekeur in het absolutisme betekenen, wat precies een van de theses van deze bachelorproef is. Ook de vorst dient namelijk zodanig te oordelen dat hij rekening houdt met de *aequitas*.⁵⁰ Wanneer een regel van *ius strictum* strijdig is met een regel van *ius aequum*, dan dient deze laatste voorrang te krijgen. Aldus wordt een soort van normenhiërarchie gecreëerd.⁵¹

c. De drie principes van het recht

Ons interesseert echter voornamelijk de concretisering die Axioma VII, *Circa quae versetur aequum bonumque* ons biedt voor Axioma VI, *De aequo bonoque*. Hier wordt namelijk een onderscheid gemaakt tussen *principia iuris*

⁴⁷ H., COING, *Europäisches Privatrecht, I, Älteres Gemeines Recht (1500 bis 1800)*, München, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1985, 400.

⁴⁸ Zie hieromtrent: H., COING, *Europäisches Privatrecht, I, Älteres Gemeines Recht (1500 bis 1800)*, München, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1985, 36, 40-42, 130; L. WAELKENS, *Civium causa. Handboek Romeins recht*, Leuven, Acco, 2008, 300-302.

⁴⁹ “*Quomodo autem a stricto iure per aequitatem recedere liceat?*”

⁵⁰ Jan Tack stelt met zoveel woorden dat de vorst het algemene *ius strictum* concreet dient te interpreteren, rekening houdend met de *aequitas*, de billijkheid, en dus niet zomaar naar goeddunken kan oordelen. Zie hiervoor Axioma VI, *De aequo bonoque*.

⁵¹ H., COING, *Europäisches Privatrecht, I, Älteres Gemeines Recht (1500 bis 1800)*, München, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1985, 41.

en *positiones*. De *principia* verduidelijken wat nu precies de concrete draagwijdte is van de notie *aequum bonumque*.

Hierbij geeft Jan Tack *prima facie* enkele voorbeelden van principes die in elke discipline worden erkend en geen verdere argumentatie behoeven. Bijvoorbeeld *neminem laedere, suum cuique tribuere, fidem alteri datam servare* enz.

Op *positiones* gaat Tack niet verder in. De *principia iuris* daarentegen worden uitvoerig behandeld en komen hieronder aan bod.

Volgens axioma VIII, *De iuris principiis, et praecepta* zijn er namelijk drie *principia* (vanaf nu ‘principes’) die aan de grondslag liggen van recht en onrecht: *honestum, natura en utile*. Deze drie principes zijn onlosmakelijk met elkaar en met de notie *iustum* verbonden. Iets kan niet tegelijk in overeenstemming zijn met het ene principe en toch het andere schaden. Deze drie principes dienen cumulatief te worden gerespecteerd opdat er sprake zou zijn van een *iustum*.⁵² Dit stelt Tack ook reeds op het einde van axioma V, *De iure stricto*, waar hij axioma VIII al lijkt aan te kondigen.⁵³

Met het gebruik van de term *iustum* voorziet Tack deze hele passage plots van een zware morele lading, net zoals met het gebruik van het woord *aequitas* in axioma VI, *De aequo bonoque*. Ook de term *iustum* is namelijk verre van neutraal: in de middeleeuwse moraaltheologie zien we *iustum* opduiken in de term *iustum pretium* bij Thomas van Aquino, waar er een vorm van rechtvaardigheid opduikt met betrekking tot de prijs die men voor iets betaalt.⁵⁴ Ook bij Jan Tack, groot voorstander van de versmelting van civiel en canoniek recht, is de term *iustum* geladen met eenzelfde morele rechtsvaardigheidsidee.

Het gebruik van deze term in een juridische context is, net zoals *aequitas*, bijgevolg een aanduiding van de ideeën van Tack omtrent de moraaltheologische fundering van het recht. Het recht is niet zomaar een menselijke creatie, maar heeft zijn wortels in een hogere, goddelijke realiteit die door de mens gerespecteerd dient te worden. Aangezien de soeverein ondergeschikt is aan God, dient ook hij (althans bepaalde onderdelen van) het

⁵² “*Adeo haec cum iusto naturaliter sunt coniuncta, ut non possit quicquam esse iustum, quod non idem sit etiam honestum; aut honestum, quod sit contra naturam; aut denique naturae congruum, quod dissonans et alienum sit ab utilitate.*”

⁵³ “*Neque enim potest quicquam esse iustum quod cum honesto pugnet, aut a natura recedat, vel denique non sit utile, ut ex Iuris praeceptis posterius ostendemus.*”

⁵⁴ Zie hieromtrent: H., COING, *Europäisches Privatrecht, I, Älteres Gemeines Recht (1500 bis 1800)*, München, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1985, 415. COING verbindt het *iustum pretium*-principe met de leer van de goede trouw: „Diese Regel wird im *Ius Commune* auf alle Austauschverträge angewendet, die *bona fide* sind.“ Zie ook: L. WAELKENS, *Civium causa. Handboek Romeins recht*, Leuven, Acco, 2008, 322.

recht te respecteren. Dit vormt de kern van een sterk betoog dat gericht is tegen het vorstelijke absolutisme.

d. De Spaanse Scholastiek en het Natuurrecht

Net zoals zijn tijdgenoot Joachim Hoppers (Hopperus, Sneek 1523 – Madrid, 1576), die in dezelfde periode als Tack lesgeeft in Leuven⁵⁵, stelt Jan Tack dat ook *quod iustum est* een belangrijke rol speelt in het recht en dat niet enkel de rechtspraak van belang is.⁵⁶ Aldus sluiten Hoppers en Tack zich aan bij het jusnaturalisme, dat voor het eerst expliciet geuit wordt door Francisco de Vitoria (Burgos ca. 1483 – Salamanca 1546) in diens *De iustitia et iure* en tot grote bloei zal komen bij de latere Spaanse jusnaturalisten Francisco Suarez (Granada 1548 – Lissabon 1617) en Luiz Molina (Cuenca 1535 – Madrid 1600); beide laatsten zijn niet toevallig tijdgenoten van Jan Tack. Zij vermengen civiel recht en canoniek recht met elkaar en met moraaltheologie⁵⁷ en ontwikkelen in plaats van een leer over rechtspraak en oude rechtsbronnen, zoals het *Corpus iuris*, een leer over het recht en de ethiek in het algemeen.⁵⁸

Met dit alles in het achterhoofd verschijnt Jan Tack duidelijk als een exponent van deze nieuwe, verfrissende en in de wanhopige zestiende eeuw broodnodige⁵⁹ kijk op het recht. Zijn citaten van het *Corpus iuris* en het *Corpus iuris canonici* zijn dan wel veelvuldig, maar lijken enkel te worden gebruikt om zijn teksten kracht bij te zetten, als bronvermeldingen als het ware. Dit geldt ook voor de vermeldingen van casuïstiek uit de rechtspraak, die

⁵⁵ Meer dan waarschijnlijk hebben Joachim Hoppers en Jan Tack elkaar en elkaars werk gekend. Het zou interessant kunnen zijn om eventuele kruisbestuivingen tussen beide juristen te onderzoeken, maar dat ligt buiten het bestek van deze bachelorproef.

⁵⁶ L. WAELKENS, *Civium causa. Handboek Romeins recht*, Leuven, Acco, 2008, 115-117.

⁵⁷ L. WAELKENS, *Civium causa. Handboek Romeins recht*, Leuven, Acco, 2008, 115-117.

⁵⁸ Vanuit rechtstheoretisch oogpunt sluiten deze auteurs zich aan bij de aloude theorie van het Natuurrecht. Hierbij hanteren wij de term 'Natuurrecht' in de brede zin, als tegengesteld aan het rechtspositivisme. 'Natuurrecht' heeft echter ook zijn enge betekenis: WAELKENS beschrijft de Spaanse scholastiek als de katholieke variant op de protestantse doorwerking hiervan die we bij Grotius terugvinden, zijnde het Natuurrecht. (L. WAELKENS, *Civium causa. Handboek Romeins recht*, Leuven, Acco, 2008, 115-117. Voor de eenvoud hanteren wij 'Natuurrecht' in de ruime betekenis, namelijk als Spaanse scholastiek en natuurrecht *sensu stricto* samen.) Een duidelijke en eenvoudige definitie hiervan is niet makkelijk te vinden. Paradoxaal genoeg verschijnt een mooie definitie bij HANS KELSEN, die net als doel heeft om de leer van het Natuurrecht (*sensu lato*) tot op de grond af te breken. KELSEN definieert Natuurrecht als volgt: "ein System von Normen (...) die – zum Unterschied von denen des positiven Rechtes – nicht künstlich', durch menschliche Tat, 'gesetzt', sondern 'natürlich' gegeben sind, weil sie aus der Natur, aus Gott, aus der Vernunft oder aus einem ähnlichen objektiven Prinzipie sich ergeben." (H. KELSEN, "Natuurrecht und positives recht. Eine Untersuchung ihres gegenseitigen Verhältnisses", in H. KLECATSKY (ed.), *Die Wiener Rechtstheoretische Schule*, I, Wenen, Europa Verlag, 1968, 215.) In de context van deze bachelorproef is vooral Kelsens vermelding van God van belang als basis van het Natuurrecht. Jan Tack hanteert namelijk moraaltheologisch geladen termen als *ustum* en *aequitas*, waardoor hij eerder neigt in de richting van de Spaanse scholastiek dan in de richting van het Natuurrecht *sensu stricto*, zoals we dat bij Grotius terugvinden. Zie ook voetnoten 73 en 75.

⁵⁹ Deze rechtsopvatting zal namelijk uitermate geschikt blijken om het vorstelijk absolutisme uit te dagen.

vooral als voorbeeld wordt gehanteerd om een bepaalde theorie van een illustratie te voorzien.⁶⁰

Eigenlijk schrijft Tack over recht in de algemene betekenis van het woord, om vervolgens verschillende rechtstakken en -onderwerpen één voor één te behandelen. Sterk vereenvoudigd en met weinig nuance kan dit als volgt begrepen worden: Tack ontwikkelt een bepaalde theorie over het recht in het algemeen, hierin onder andere beïnvloed door zijn morele opvattingen, en schrijft deze theorie uit met behulp en op basis van verwijzingen naar het *Corpus iuris*, het *Corpus iuris canonici* en de rechtspraak, die hij echter selecteert in functie van zijn rechtsopvatting.

e. De subjectieve rechten als schild

De hierboven beschreven band tussen de opvattingen van Jan Tack en het denken van de Spaanse jusnaturalisten stelt ons in staat om, zoals aangekondigd, na te denken over de geboorte van de subjectieve rechten en het gebruik van deze rechten als schild tegen het vorstelijke absolutisme. Daar waar subjectieve rechten bestaan, dient de soeverein deze immers te respecteren en is zijn absolute macht beperkt.

Deze idee kan, sterk vereenvoudigd en van iedere nuance ontdaan, als volgt worden samengevat: ieder mens heeft subjectieve rechten, die inherent zijn aan zijn menszijn, dat als dusdanig geschapen is door God.⁶¹ Aangezien God deze subjectieve rechten met de mens heeft verbonden en aangezien de soeverein ondergeschikt is aan God, dient hij deze subjectieve rechten te respecteren.

Het is geen toeval dat we de eerste manifestaties van subjectieve rechten vinden bij dezelfde natuurrechtelijke denkers. In hun visie is recht doordrongen van een hogere, goddelijke of natuurlijke, realiteit, en dient het bijgevolg door de soeverein gerespecteerd te worden.

Het is vervolgens maar een kleine stap om te stellen dat dit ‘goddelijke recht’ of ‘natuurlijk recht’, deze ‘goddelijke rechten’ of ‘natuurrechten’, aangeboren is aan de mens, precies omdat God de mens naar zijn evenbeeld geschapen heeft of de mens deel uitmaakt van een hogere natuur.⁶² Met andere woorden: de mens is drager van subjectieve rechten.

⁶⁰ Zie hiervoor bijvoorbeeld axioma V, *De iure stricto*, waar Tack het geval beschrijft hoe volgens het *ius strictum* een krankzinnige het zwaard dat hij zelf in bewaring heeft gegeven eigenlijk terug zou dienen te krijgen, maar dit duidelijk niet *honestum* is. Dit ter illustratie van hoe het *ius strictum* soms aan de kant dient te worden gezet, waarbij Tack Paulus (“*Non omne quod licet, honestum est.*”) en Modestinus (“*Semper in conventionibus non solum quid liceat, considerandum, sed & quid honestum sit.*”) citeert ter bevestiging.

⁶¹ Om deze jusnaturalistische redenering te veranderen in een natuurrechtelijke (*sensu stricto*) variant hierop dienen we, kort door de bocht, enkel ‘God’ te vervangen door ‘natuur’, waarmee we de natuurlijke orde bedoelen waaraan de mens deelachtig is.

⁶² Het onderscheid tussen ‘goddelijke rechten’ of ‘natuurlijke rechten’ heeft te maken met de vraag in welke mate men de invloed van God op de mens al dan niet erkent. Gemakshalve nemen we in

De eerste voorafschaduwning van deze idee kunnen we waarnemen bij de wereldberoemde Hugo De Groot, die beschouwd wordt als ‘de vader van het Natuurrecht’, die als jurist zowel voorgaande rechtsleer samenvat en tot een hoogtepunt brengt en tegelijk het begin van een nieuwe tijd inluidt, en dit zowel op juridisch als filosofisch gebied. WAELKENS formuleert dit als volgt: “Hij citeerde nog Bartolus en Baldus en nam veel over van Lessius, maar alles baadde in het licht van een nieuw rechtsbeginsel, het subjectieve recht dat elkeen kreeg bij zijn geboorte.”⁶³

Het is ook op deze grondslag dat de Spaanse jusnaturalisten, waarbij Jan Tack zich, zoals hierboven vermeld, lijkt aan te sluiten, hun idee van volkssoevereiniteit baseren.⁶⁴ De soevereiniteit berust niet bij de vorst⁶⁵, maar bij het volk, die deze soevereiniteit dient te respecteren. Dergelijke theorie is ondenkbaar als men niet eerst de mens tot drager van subjectieve rechten maakt. Het is ook duidelijk een aanval op het vorstelijke absolutisme, waar de vorst als absolute soeverein wordt beschouwd.

De mens verschijnt in deze periode voor het eerst voorzichtig als rechtssubject, als drager van eigen rechten, en dit is precies wat we de cartesiaanse revolutie, de wending naar het subject, noemen, naar de theorie van de Franse filosoof én jurist René Descartes (Cartesius, La Haye en Touraine 1596 – Stockholm 1650).⁶⁶ Hij trekt de redenering dat de mens inherent waardevol is en gerespecteerd dient te worden omwille van zijn subjectieve rechten nog verder door. Hij baseert deze idee namelijk niet, zoals Grotius, op de deelachtigheid van de mens aan de natuurlijke orde, maar legt de grondslag hiervoor bij de mens zelf, namelijk bij de menselijke rede. Door deze nadruk op de menselijke rede, de *ratio*, wordt Descartes gezien als de vader van het rationalisme.

Ook Jan Tack doet een (vrij vroege) suggestie in de richting van de geboorte van de subjectieve rechten. Zijn gebruik van de notie *iustum* leidt ons ver in de richting van de Spaanse scholastiek, het Natuurrecht, de subjectieve rechten en het antiabsolutisme. Bovendien kunnen we hem een meer precieze plaats geven in de geschetste evolutie: Tack gebruikt termen die sterk doordrongen zijn van een zekere moraaltheologische visie op het recht, waardoor hij zich eerder aansluit bij de Spaanse jusnaturalisten dan bij het meer rationele Natuurrecht van Grotius, waar de invloed van de religie teruggedrongen wordt.

deze bachelorproef beide vormen echter samen (hoewel dat eigenlijk niet helemaal correct is), omdat zij in wezen op dezelfde idee teruggaan: de mens heeft deel aan een hogere realiteit en het is die hogere realiteit die gerespecteerd dient te worden. Zie ook voetnoten 69 en 73.

⁶³ L. WAELKENS, *Civium causa. Handboek Romeins recht*, Leuven, Acco, 2008, 117.

⁶⁴ L. WAELKENS, *Civium causa. Handboek Romeins recht*, Leuven, Acco, 2008, 131-134.

⁶⁵ Het is de vorst die we bedoelen als we het tot dusver over ‘de soeverein’ hadden.

⁶⁶ Het lijkt ons geen toeval dat zowel Grotius als Descartes goede banden hebben met de entourage van de intellectuele koningin Christina van Zweden (Stockholm 1626 – Rome, 1689). Evenmin is het toeval dat Grotius na zijn ontsnapping uit slot Loevestein in 1621 naar Parijs vlucht, waar Descartes actief is. Zonder enige uitspraak te willen doen over de invloed die Descartes en De Groot op elkaar hebben, weze het duidelijk dat beiden actief zijn in hetzelfde intellectuele klimaat.

Het lijkt misschien te verregaand om zo'n uitgebreide conclusies te trekken uit het gebruik van één enkel woord (*iustum*), ook al is dit woord zwaar moreel geladen. In onze bespreking van *Liber II* zullen we al het voorgaande dan ook trachten te illustreren en als zodanig te bevestigen aan de hand van concrete axiomata uit de diverse rechtstakken die Jan Tack bespreekt, waarmee we de zonet ontwikkelde theorie verder zullen kunnen verstevigen.

f. De verdere opbouw van de *Oikonomia*

De rest van *Liber I*⁶⁷ bouwt verder op de voornoemde drie *principia iuris* en de verschillende gevolgtrekkingen daaruit. Dit wordt mooi verduidelijkt door de schema's die aan het einde van de eerste druk zijn toegevoegd.⁶⁸

Elk principe geeft aanleiding tot een indeling waarvan de verschillende takken zich opnieuw laten onderverdelen enz. Dit heeft als resultaat dat een uitgestrekte waaierstructuur ontstaat die verduidelijkt hoe de algemene principes van het recht allemaal terug te brengen zijn tot de drie basisprincipes, de drie *principia iuris*, die we hier bespreken.

Zo worden bijvoorbeeld naar aanleiding van het derde *principium (utile)* de algemene principes van de *interpretaatio* behandeld.⁶⁹ Op deze manier bespreekt Tack gedetailleerd en op zeer logische wijze de verschillende mogelijke juridische interpretatiemogelijkheden.⁷⁰ Eerst zullen we kort de basis hiervan bekijken, met een focus op de *coniectura*, om vervolgens de *benigna interpretaatio* nader te onderzoeken.

g. De *coniectura*

Het vierde concept dat bij de bespreking van de *interpretaatio* wordt aangehaald is de *coniectura*⁷¹, een term die we hier gemakshalve zullen vertalen als interpretatie.⁷² Axioma XXVIII, *De coniectura seu interpretaatione* werpt een interessante blik op het concept 'interpretatie': "*Coniectura et interpretaatione utimur in quaestione scripti & voluntatis, hoc*

⁶⁷ Zie axioma IX, *De honesto, seu primo iuris praecepto* tot en met axioma LXIII, *De conflictu iuris cum iure, & facti cum facto*.

⁶⁸ Zie voor deze schema's: *Oikonomia*, 1557, 161 e.v.

⁶⁹ Zie axioma XVII, *De usu tertii principiorum*.

⁷⁰ Op het eerste zicht doet deze bespreking zelfs denken aan de *Topica* (1516) van Nicolaas Everaerts (Everardus, Grijskerke ca. 1462 – Mechelen 1532), een werk dat Jan Tack ongetwijfeld zal gekend hebben en waarvan het niet ondenkbaar is dat dit hem beïnvloed heeft, althans wat methodiek betreft. In tegenstelling tot Everaerts is het overzicht van redeneringsvormen van Tack niet expliciet gegrond in talloze voorbeelden uit de rechtspraak, maar eerder op theoretische leest geschoeid.

⁷¹ Zie axioma XXVIII, *De coniectura seu interpretaatione*.

⁷² Het is niet makkelijk om *coniectura* te vertalen. Het Engelse *conjecture* wordt vaak vertaald als 'hypothese' of 'gissing', maar het is duidelijk dat dit niet helemaal geldt in de context van de *Oikonomia*. Hoogstwaarschijnlijk betekent het, ook in verband met interpretatie, iets dat niet bewezen kan worden *an sich*, maar dat we wel degelijk bewezen achten, net omdat we het verkregen hebben via correcte interpretatie. Wij besluiten dan ook om *coniectura* gemakshalve gelijk te stellen met 'interpretatie'.

est, quando non eodem verba tendunt, quo voluntas & sententia.”⁷³ Interpretatie verschijnt hier als een methode om het recht naar zijn hand te zetten; een visie die in wezen perfect aansluit bij het voorgaande, waarbij Jan Tack betoogt hoe het recht zoveel mogelijk conform verheven principes als *aequitas*, *honestum* en *bona fides* dient ingevuld te worden. Vandaar dat deze ‘interpretatieleer’ ook zijn juiste plaats heeft in *Liber I*, waar de algemene principes van het recht worden besproken.

Jan Tack onderscheidt twee vormen van *coniectura* van elkaar: de *coniectura captiosa*⁷⁴, een ‘slechte’, onjuiste vorm van interpretatie, en de *coniectura civilis*⁷⁵, die wel geoorloofd is. Het is op deze geoorloofde vorm van interpretatie dat Tack logischerwijze zal voortbouwen. Hij ziet namelijk vier manieren om aan *coniectura civilis* te doen: *ex natura ipsarum rerum*⁷⁶, *ex signis*⁷⁷, *ex verbis ipsis*⁷⁸ of *ex mente*⁷⁹, afhankelijk van de basis en het voorwerp van de interpretatie.

h. De *benigna interpretaatio* en de goede trouw

Voor de opzet van deze bachelorproef is vooral de vierde manier om aan *coniectura* te doen interessant: de *coniectura ex mente*. Deze redeneervorm is (zoals in principe elke redeneervorm) nodig, indien er door een of andere oorzaak onzekerheid bestaat over de strekking van bepaalde woorden. Het verschil met de drie andere besproken redeneervormen bestaat eruit dat de onzekerheid hier op een rationele manier wordt opgelost, met behulp van de menselijke geest, *ex mente*.

Deze vierde manier van *coniectura* is duidelijk anders dan de andere drie manieren, bijvoorbeeld de *coniectura ex signis*, waarbij de werkelijke betekenis wordt afgeleid uit omringende omstandigheden. De *coniectura ex mente* daarentegen kan op verschillende andere manieren gebeuren: vragen wat

⁷³ Zie axioma XXVIII, *De coniectura seu interpretaetione*.

⁷⁴ Zie axioma XXIX, *De coniectura seu voluntatis interpretaetione captiosa*, waarbij volgende definitie van Julianus wordt vermeld: “*Ea est natura cavillationis (quam Graeci νόθισμα appellant) ut ab evidentior veris, per brevissimas mutationes, disputatio, ad ea quae evidentior falsa sunt, perducatur.*”

⁷⁵ Zie axioma XXX, *De coniectura et interpretaetione civili ac minime captiosa*.

⁷⁶ Zie axioma XXXI, *De coniectura et interpretaetione ex natura ipsarum rerum* e.v. Hierbij bespreekt Tack concepten die voortkomen uit de aard van de zaken zelf, zoals axioma XXXII, *De genere et specie* of axioma XXXIII, *De toto et partibus*. Dit geeft aanleiding tot zeer eenvoudige redeneringen, zoals ‘*In toto pars continetur.*’, een maxime die Tack vindt bij Gaius.

⁷⁷ Zie axioma XXXVII, *De coniectura seu interpretaetione ex signis*. Hierbij bedoelt Tack dat uit omringende omstandigheden bepaalde feiten kunnen worden afgeleid.

⁷⁸ Zie axioma XXXVIII, *De coniectura ex verbis*. Dit zeer korte axioma stelt dat er geen interpretatie nodig is, indien de wil vaststaat en duidelijk is.

⁷⁹ Zie axioma XXXIX, *De coniectura ex mente: seu de obsecro & ambiguo*.

de auteur van een bepaald werk precies bedoelt⁸⁰, kijken wat er op het eerste zicht correct lijkt⁸¹, controleren wat de gewoonte is⁸² enz.

Ons interesseert voornamelijk de vijfde vorm van *coniectura ex mente* die Jan Tack voorstelt, namelijk de *coniectura ex locis benignitatis*.⁸³ Hieraan wijdt Tack alle overige eenentwintig axiomata van *Liber I*.⁸⁴ Dit is op zijn minst een aanwijzing van het belang dat hij aan dit onderwerp hecht.

Tack geeft zelf aan dat er talloze *loci benignitatis* zijn: “*Loci benignitatis sunt multi et varii [...]*.”⁸⁵ Opnieuw gebruikt hij hier een term met een grote moraaltheologische connotatie: *benignitas*. Evenmin als *aequitas* is dit begrip makkelijk te vertalen, het dichtst in de buurt komen termen als ‘welwillendheid’, ‘lankmoedigheid’ of zelfs ‘genade’. Opvallend is opnieuw de moraaltheologische betekenis van deze termen.⁸⁶ Afgaande op de volgende axiomata, die telkens een concrete toepassing van de *benigna interpretatio* zullen behandelen, zullen we kunnen besluiten dat hier een vroege manifestatie van de goede trouw, de *bona fides*, waarneembaar is.⁸⁷

Tack onderscheidt twee grote vormen van *benigna interpretatio*: de *benigna interpretatio in genere*⁸⁸ en de *benigna interpretatio in specie*⁸⁹, die hij vervolgens onderverdeelt in drie subcategorieën, namelijk *quod minimum est*⁹⁰, *quod favorabilius est*⁹¹ en *quod stricto iuri convenientius est*.⁹² De tweede categorie is voor deze bachelorproef het interessantst.

⁸⁰ Zie axioma XL, *De interpretatione ambigui ab autore*.

⁸¹ Zie axioma XLI, *De interpretatione ambigui, à verisimili*.

⁸² Zie axioma XLIII, *De interpretatione ambigui à consuetudine*.

⁸³ Zie axioma XLVIII, *De interpretatione ambigui ex locis benignitatis*.

⁸⁴ Zie axioma XLVIII, *De interpretatione ambigui ex locis benignitatis* tot axioma LXVIII, *De conflictu iuris cum iure, & facti cum facto*.

⁸⁵ Zie axioma XLVIII, *De interpretatione ambigui ex locis benignitatis*.

⁸⁶ Het begrip ‘*benignitas*’ komt ook een aantal keer voor in de Vulgaatvertaling van de Bijbel, waar het ook ‘lankmoedigheid’, ‘vriendelijkheid’ of zelfs ‘medelijden’ betekent. Zie onder mede *Ad Galatas*, 5:22, *Ad Titum* 3:4; Psalmen 23: 6, Psalmen 52:5, Psalmen 65:12, Psalmen 85:13 (http://www.vatican.va/archive/bible/nova_vulgata/documents/nova-vulgata_index_lt.html).

⁸⁷ Zie ook L. WAELKENS, “Een zestiende eeuw vol vernieuwing en verandering” in L. WAELKENS, F. STEVENS en J. SNAET, *Geschiedenis van de Leuvense rechtsfaculteit*, Brugge, die Keure, 2014, 78-80.

⁸⁸ Zie axioma XLV, *De interpretatione in genere*. Dit dienen we te begrijpen als de *benigna interpretatio* in het algemeen, waarbij Tack volgend citaat van Caius geeft ter verduidelijking: ‘*Semper in dubiis benignoria sequimur.*’

⁸⁹ Zie pagina 164 van de eerste druk (1557) van de *Oikonomia*, waar dit verduidelijkt wordt in het schema.

⁹⁰ Zie axioma XLVI, *De benigna interpretatione qua quod minimum est sequimur*. Tack bedoelt hiermee het principe dat in geval van onduidelijkheid toch steeds het minimaal duidelijke dient gevolgd te worden. Tack geeft hierbij een voorbeeld van Paulus: bij een legaat waarbij niet duidelijk is welke kwaliteit van een bepaald goed precies wordt bedoeld, dient men noch het beste, noch het slechtste te geven, maar iets van gemiddelde kwaliteit (*mediocritate tenere*).

⁹¹ Zie axioma XLVII, *De benigna interpretatione qua quod favorabilius est sequimur*.

⁹² Zie axioma LXI, *De eo genere interpretationis quod stricto iure est convenientius*. Onder deze categorie bespreekt Tack wat er dient te gebeuren indien het recht strijdig is met het recht, het feit

Axioma XLVII, *De benigna interpretaetione qua quod favorabilius est sequimur* fungeert als het ware als de inhoudstafel voor de volgende axiomata. Jan Tack doet hier immers niets anders dan opsommen in welke gevallen het past deze vorm van *benigna interpretaetio* te volgen. Deze gevallen bespreekt hij vervolgens in de volgende dertien axiomata. Uit deze concrete voorbeelden zullen we afleiden wat deze vorm van ‘welwillende interpretatie’ precies inhoudt. Om even vooruit te lopen op de conclusie: dit zal niets anders blijken te zijn dan wat wij nu kennen als de interpretatie te goeder trouw.

In geval van twijfel over de vraag of een slaaf in vrijheid is gesteld, dient men te antwoorden in het voordeel van de vrijheid.⁹³ Hetzelfde geldt bij onzekerheid over de vraag of er al dan niet een bruidsschat is gegeven: men dient te oordelen in het voordeel van de dame die stelt dat er een bruidsschat is gegeven.⁹⁴ Ook in het strafrecht is het aangewezen om de *benigna interpretaetio* te hanteren: wat niet tegelijkertijd met het misdrijf zeker komt vast te staan, dient men te lezen in het voordeel van de verdachte.⁹⁵

Een uiterst interessant en veelzeggend axioma is axioma LII, dat handelt over de *benigna interpretaetio* in overeenkomsten.⁹⁶ Het voorbeeld dat Tack hierbij geeft, luidt als volgt: wat als iemand uit hoofde van een bruikleenovereenkomst (*commodatum*) de slaaf Stichus vraagt, maar de persoon aan wie hij dit vraagt twee slaven met die naam heeft? De juiste manier om dit op te lossen is, in het geval van *commodatum*, volgens Tack afhankelijk van geval tot geval en vraagt een *benigna interpretaetio*: nu eens gaat de voorkeur uit naar de ene partij, dan weer naar de andere.⁹⁷

Dit is echter anders bij andere overeenkomsten: “*Plane in stipulatione, emptione, locatione & in iudiciis secus est.*” In het geval van *emptio-venditio* (koop-verkoop) haalt Jan Tack bijvoorbeeld een frase van Julianus aan die stelt dat een onduidelijke verkoopovereenkomst dient geïnterpreteerd te worden in het nadeel van de verkoper.⁹⁸

Uit het voorgaande kunnen we de volgende gemeenschappelijke idee afleiden: elke overeenkomst behoeft een *benigna interpretaetio*, elke overeenkomst

met het feit of het feit met het recht. Omwille van de geringe relevantie voor deze bachelorproef gaan wij hier verder echter niet op in.

⁹³ Zie axioma XLVIII, *De benigna interpretaetione in causa libertatis*. Ter bevestiging: “*Ait Ulpianus. Quotiens dubia est libertatis interpretaetio, secundum libertatem respondendum est.*”

⁹⁴ Zie axioma XLIX, *De benigna interpretaetione in causa dotium*. Ter verduidelijking: “*Ait Paulus. In ambiguis pro dotibus respondere melius est.*”

⁹⁵ Zie axioma LIII: *De benigna interpretaetione in poenis*.

⁹⁶ Zie axioma LII, *De benigna interpretaetio in contractibus*.

⁹⁷ “*Certe hoc casu fiet interpretaetio contra eum à quo petitur, & erit electio commodatorii: illo vero casu erit eius à quo petitur.*”

⁹⁸ “*In contrahenda venditione ambiguum pactum contra venditorem interpretaendum est: ambigua autem intentio sic accipienda est, ut salva sit actori.*”

dient op een of andere manier te goeder trouw uitgelegd te worden. Dit is niets anders dan een vroege formulering van ‘ons’ artikel 1135 Burgerlijk Wetboek.

Niet toevallig haalt Tack in axioma LII, *De benigna interpretatione in contractibus* allereerst een regel uit het *Corpus iuris canonici* aan. Het zijn immers de canonisten die de regel van de goede trouw voor het eerst veralgemenen.⁹⁹ Zo luidt het bij Baldus de Ubaldis (Perugia 1327 – Pavia 1400) als volgt: “*Ego puto quod de aequitate canonica omnes contractus mundi sunt bonae fidei.*”¹⁰⁰ De canonisten gronden deze veralgemening van de goede trouw – de goede trouw is van belang bij alle overeenkomsten – op hun concept van *aequitas*, de zogenaamde *aequitas canonica*. Op deze manier overwinnen zij de tegenstelling tussen *ius strictum* en *ius aequum* en kunnen zij als eersten een algemeen overeenkomstenrecht ontwikkelen.¹⁰¹

Het is vervolgens dankzij juristen als Jan Tack die de vermenging van canonic en civiel recht voor ogen hebben, dat de canonieke notie van goede trouw ook ingeburgerd raakt in het civiele recht. Uiteindelijk zal de goede trouw zelfs een van de hoekstenen van het privaatrecht worden.

Dit alles is opnieuw een bevestiging van de moraaltheologische (canonieke) invloed die het recht bij Tack ondervindt. Mensen kunnen onderling niet zomaar overeenkomen wat zij willen: in het uitvoeren en interpreteren van hun overeenkomsten dienen zij steeds rekening te houden met de goede trouw, de *bona fides*. Net als *aequitas* en *iustum* is deze term een exponent van een bepaalde hogere orde, hetzij de religieuze orde, hetzij de natuurlijke orde.¹⁰² De mens is deel van deze orde en dient de bijhorende voorwaarden bijgevolg te respecteren.

3.3.3 *Liber II*

a. Inleiding

Zoals aangekondigd zoeken we nu voor bovenstaande theses aansluiting in *Liber II*. We onderzoeken in welke mate *Liber II* bevestigt dat Jan Tack zich inderdaad inschrijft in de traditie van de Spaanse scholastiek en de eerste stappen zet op weg naar de geboorte van de subjectieve rechten en aldus zijn bijdrage levert in de strijd tegen het vorstelijke absolutisme.

⁹⁹ H., COING, *Europäisches Privatrecht, I, Älteres Gemeines Recht (1500 bis 1800)*, München, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1985, 400; L. WAELKENS, *Civium causa. Handboek Romeins recht*, Leuven, Acco, 2008, 318.

¹⁰⁰ Baldus, ad X 2, 11, 1; H., COING, *Europäisches Privatrecht, I, Älteres Gemeines Recht (1500 bis 1800)*, München, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1985, 400.

¹⁰¹ H., COING, *Europäisches Privatrecht, I, Älteres Gemeines Recht (1500 bis 1800)*, München, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1985, 400.

¹⁰² Welke term men hanteert, is afhankelijk van het antwoord op de vraag of men de Spaans scholastieke dan wel de natuurrechtelijke (*sensu stricto*) visie aanhangt.

De kritische lezer zal opmerken dat hierbij twee axiomata onderzocht worden die bovenstaande these bevestigen, wat twee oorzaken heeft. Enerzijds zijn een aantal stellingen reeds bewezen in onze bespreking van *Liber I*, waardoor het aangewezen lijkt om ter illustratie louter enkele bevestigende voorbeelden aan te halen. Anderzijds gaat een meer diepgaand onderzoek het bestek van deze bachelorproef te buiten.

Ter illustratie bekijken we twee onderwerpen uit de *Oikonomia*: namelijk Tacks houding ten opzichte van het concept slavernij en het ambt van de rechter.¹⁰³

b. Slavernij en subjectieve rechten

Als eerste *obiectum iuris* bespreekt Jan Tack de personen (*personae*), waarbij hij vier belangrijke onderscheiden ziet. Het eerste onderscheid, afkomstig uit het *ius gentium*, is dat tussen vrijen en slaven.¹⁰⁴ Het tweede onderscheid komt deels uit het *ius gentium* en deels uit het *ius civile* en betreft dat tussen personen die *sui iuris* zijn enerzijds en personen die *alieni iuris* zijn anderzijds.¹⁰⁵ Ten derde bespreekt Tack het onderscheid tussen zij die zich *in cura* bevinden, zij die zich *in tutela* bevinden en zij die door geen van beide beheerst worden.¹⁰⁶ Dit derde onderscheid komt uit het *ius civile*. Ten vierde en laatste vat Tack alle toevallige onderscheidingscriteria onder één noemer. Hierbij geeft hij als voorbeeld het onderscheid tussen mannen en vrouwen.¹⁰⁷

In het licht van het ontstaan van de subjectieve rechten interesseert ons voornamelijk het eerste onderscheid dat Jan Tack maakt, namelijk dat tussen *liberi* en *servi*, tussen vrijen en slaven. Tack zelf beschouwt dit als het belangrijkste onderscheid: “*Diximus illam esse principem personarum divisionem, quod omnes homines, aut sunt liberi, aut servi, [...]*”¹⁰⁸ In onze moderne tijdsgeest lijken subjectieve rechten en slavernij radicaal tegenovergesteld. Meer zelfs, het recht om niet als slaaf gehouden te worden is in de loop van de twintigste eeuw een mensenrecht geworden, de meest verabsoluteerde vorm van een subjectief recht.¹⁰⁹ We kunnen ons dan ook de vraag stellen hoe het feit dat Tack het heeft over slavernij überhaupt verenigbaar is met de vermeende geboorte van de subjectieve rechten die we bij hem hebben menen waar te nemen. Deze ogenschijnlijke paradox lost zichzelf namelijk op wanneer we Tacks theorie van dichterbij bekijken.

¹⁰³ Geïnspireerd door L. WAELKENS, "Een zestiende eeuw vol vernieuwing en verandering" in L. WAELKENS, F. STEVENS en J. SNAET, *Geschiedenis van de Leuvense rechtsfaculteit*, Brugge, die Keure, 2014, 78-80.

¹⁰⁴ Zie axioma XXVIII, *De prima personarum divisione*.

¹⁰⁵ Zie axioma XXVIII, *De secunda personarum divisione*.

¹⁰⁶ Zie axioma XXXIII, *De tertia personarum divisione*.

¹⁰⁷ Zie axioma XLVII, *De quarta et ultima personarum divisione*.

¹⁰⁸ Zie axioma XXVIII, *De prima personarum divisione*.

¹⁰⁹ Zie onder andere: art. 4 van het Europees Verdrag van 4 november 1950 tot Bescherming van de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden (EVRM).

Het onderscheid tussen *servi* en *liberi* is afkomstig uit het *ius gentium*¹¹⁰ en dat hangt op zijn beurt samen met *natura*, de natuurlijke orde, een van de drie *principia* van het recht.¹¹¹ Slavernij heeft enkel maar belang voor het *ius gentium* en, aangezien een slaaf geen *civis romanus* is, voor het *ius civile*: een slaaf kan niet gehouden zijn tot een bepaalde prestatie uit overeenkomst, noch uit delict.

Voor het *ius naturale* ligt dit echter helemaal anders, wat Tack bevestigt door Ulpianus te citeren: “*Quod attinet ad ius civile, servi pro nullis habentur. Non tamen iure naturali, quia quod ad naturam pertinet, omnes homines sunt aequales.*”¹¹² Slavernij op zich is volgens Tack net tegen de natuurlijke orde (*contra naturam*): wie zich *in servitute* bevindt, verliest als het ware de *conditio personae*.¹¹³ Jan Tack stelt echter duidelijk dat er wel degelijk sprake blijft van een *naturalis obligatio*¹¹⁴; deze komt immers tegelijk met *natura*, net zoals *libertas*, terwijl slavernij louter een instelling van het *ius gentium* is, die dus geen betrekking kan hebben op deze *obligatio naturalis*.¹¹⁵

Deze idee stelt ons in staat om volgende redenering te maken. Waar er sprake is van een *obligatio* is er sowieso ook sprake van een recht; elke medaille heeft immers zijn keerzijde. Bepaalde rechten van het *ius civile* en het *ius gentium* zijn dan misschien niet toegankelijk voor slaven, de rechten die gepaard gaan met de *obligatio naturalis* zijn dat wel. Aangezien deze *obligatio naturalis* ook op slaven rust, hebben zij ook toegang tot deze rechten. Het is precies hier dat we de subjectieve rechten voor het eerst kunnen ontwaren. Samengevat: alle mensen hebben bepaalde natuurlijke, subjectieve rechten.

Axioma XXVII, *De vi et potestate servitutis* eindigt met de volgende niets aan de verbeelding overlatende woorden die bovenstaande these bevestigen: “*Dixit, fere, propter ius naturale, quo iure servus aequalis est caeteris omnibus hominibus.*”

Er is geen duidelijkere manier waarop we de geboorte van de subjectieve rechten bij Tack kunnen aantonen: dankzij het *ius naturale* heeft zelfs een slaaf bepaalde onvervreembare rechten meegekregen. Deze rechten heeft hij verkregen louter en alleen door zijn geboorte, door zijn deelname aan de

¹¹⁰ Zie axioma XXVI, *De servitute*: ‘*Est autem servitus constitutio iurigentium, [...]*’

¹¹¹ Zie axioma VIII: *De iuris principiis, et praeceptis*: “[...] & ideo ista etiam principia vocamus, quae ex triplici iure, nempe naturali, gentium, & civili puto descendisse : nam honestas naturae respondet, secundum naturam enim dicuntur esse quae sunt honesta : natura vero, iurigentium : utile autem, utriusque iuris est, gentium & civilis.”

¹¹² Zie axioma XXVII, *De vi et potestate servitutis*.

¹¹³ Zie axioma XXVI, *De servitute*.

¹¹⁴ Zie axioma XXVII, *De vi et potestate servitutis*: “*At si dicas obligationes iurigentium demum introductas esse, ut sic nulla videatur esse naturalis obligatio, id negavero : [...]*”

¹¹⁵ Tack verduidelijkt echter tegelijk dat we deze *obligatio naturalis* niet mogen zien als een juridische verbintenis in strikte zin, maar eerder als een feitelijk gegeven.

natura, de hogere natuurlijke orde. Aldus vinden wij steun voor de hypothese dat Tack als het ware een ‘verloskundige’ is voor de subjectieve rechten.

c. Het ambt van de rechter

Axioma CLXXXVII, *De officio iudicis* is ongetwijfeld een van de interessantste axiomata uit de *Oikonomia* voor de opzet van deze bachelorproef. Dit axioma verduidelijkt namelijk expliciet waardoor iedere rechter beperkt wordt bij het nemen van zijn beslissing. Met de idee in het achterhoofd dat de soeverein geldt als opperste rechter¹¹⁶ verschijnt aldus duidelijk een antiabsolutistisch ideaal: iedere rechter, ook de soeverein, is gebonden door het recht en het is hem verboden willekeur uit te oefenen.¹¹⁷

De eerste zin van het axioma bevat meteen de kern: “*In iudice primum illud requirimus, ut officii sui limites non transiliat: tum ut sit vir bonus.*” De rechter, als *vir bonus*, mag zijn bevoegdheden niet overschrijden. In de eerste plaats is hij gebonden door het mandaat dat hij krijgt van de *praetor*: hij mag letterlijk zijn boekje niet te buiten gaan, al kan hij dit wel ruim lezen en ook oordelen over bijvoorbeeld impliciet vermelde zaken. Dit doet spontaan denken aan de hedendaagse principes van ‘saisine’ en ‘lijdelijkheid van de rechter’.

Daarnaast mag de rechter ook persoonlijke voorkeuren geen rol laten spelen. Hij is verplicht standvastig zo te beslissen als het recht of de godsdienst hem opdraagt en kan niet doen wat hij zelf wil.¹¹⁸

Op deze manier keert Jan Tack de absolutistische, en meestal als dusdanig gerecipieerde, interpretatie van de bekende *princeps legibus solutus est*-idee helemaal om: de soeverein is niet vrij in zijn oordeel en is als opperste rechter even goed gebonden door het recht. Indien dat recht geen soelaas biedt, stelt Tack als *ultimum remedium* de religie voor, tenslotte is ieder mens verantwoording verschuldigd aan God en dus dient ook de soeverein de godsdienst te respecteren.

We kunnen ons de vraag stellen waarom Tack het noodzakelijk acht om ook *religio* te vermelden als bindende factor voor de rechter en dus de soeverein. Is

¹¹⁶ Een bevestiging van de idee dat de soeverein geldt als opperste rechter zit impliciet vervat in de filosofie van het vorstelijke absolutisme zelf. De absolute vorst belichaamt namelijk alle macht op aarde, waaronder dus ook de rechterlijke macht. Het is precies deze vereniging van alle macht in één persoon waartegen Montesquieu zich afzet. De *trias politica* betekent net dat de staatsmachten niet meer allemaal verenigd zijn in de absolute vorst, maar gescheiden zijn van elkaar.

¹¹⁷ L. WAELKENS, "Een zestiende eeuw vol vernieuwing en verandering" in L. WAELKENS, F. STEVENS en J. SNAET, *Geschiedenis van de Leuvense rechtsfaculteit*, Brugge, die Keure, 2014, 78-80.

¹¹⁸ Jan Tack illustreert dit met volgende canon: “*In iudiciis non est habenda acceptio personarum.*”

de vermelding van *lex* op zich¹¹⁹ niet voldoende om de *princeps legibus solutus*-idee te weerleggen? De volgende redenering verklaart echter waarom *religio* noodzakelijk is. De soeverein is namelijk niet alleen de opperste rechter, hij is ook de wetgever. Hij creëert *lex*, wat zou impliceren dat, indien de soeverein enkel zou gebonden zijn door *lex*, hij zich enkel aan zijn eigen regels zou dienen te houden. Als oplossing voor dit probleem introduceert Jan Tack *religio* als extra bindende factor waarover de soeverein geen enkele invloed heeft en waaraan hij zich in ieder geval dient te houden. Zelfs de soeverein is namelijk ondergeschikt aan God.

Dit axioma is een van de meest expliciete manifestaties van de antiabsolutistische opvattingen van Jan Tack in de *Oikonomia*. Het sluit perfect aan bij wat hierboven reeds beschreven is in het kader van het verband tussen Jan Tack en het Spaanse jusnaturalisme en de geboorte van de subjectieve rechten. Axioma CLXXXVII, *De officio iudicis* kan gelden als een van de mooiste illustraties ter zake uit de hele *Oikonomia*.

4. CONCLUSIE

De in de inleiding van deze bachelorproef geformuleerde hypothese luidt als volgt: Jan Tack heeft een niet te onderschatten rol gespeeld in de strijd tegen het vorstelijke absolutisme en aldus voor de vrede in de Nederlanden. Zo tracht hij een antwoord te formuleren op de dringende maatschappelijke noden van zijn tijd. Het doel van deze conclusie is logischerwijze om te controleren of en, indien ja, in welke mate deze hypothese standhoudt na een grondiger lectuur van Tacks *Oikonomia*.

Jan Tack is in alle opzichten een man van zijn tijd. Hij vermengt expliciet civiel recht met canoniek recht en staat zo toe dat bepaalde canonieke noties, bijvoorbeeld de goede trouw, die Tack in navolging van de canonisten sterk uitbreidt, een grote rol gaan spelen in het civiel recht. Daarnaast ondergaat hij ook inhoudelijk een moraaltheologische invloed, wat aangetoond wordt door het gebruik van typische noties als *aequitas* en *iustum*. Aldus sluit Tack zich aan bij de Spaanse Scholastiek of het Naturrecht *sensu lato*.

Het is deze aansluiting bij de Spaanse Scholastiek die ons toelaat de redenering over Tacks vermeende antiabsolutistische opvattingen verder te zetten. Het recht is doordrongen van hogere principes, die afkomstig zijn van een hogere natuurlijke orde en in de opvatting van de Spaanse jusnaturalisten is dit God. De vorst is alleen onderworpen aan God, maar dit impliceert dat hij ook de juridische, ‘goddelijke’ principes dient te respecteren. Ook de vorst is dus

¹¹⁹ “*Alterum illud quod in iudice requirebamus, erat, ut sit vir bonus, hoc est, ut ne quid ambitiose aut ad gratiam vel odium faciat, sed constanter, non quid ipse velit, sed quod lex aut religio dictet, sequatur.*”

onderworpen aan (een deel van) het recht en dit omdat hij zich als mens ook aan God dient te onderwerpen. Bij wijze van boutade kunnen we dit als volgt formuleren: *Princeps legibus solutus est, sed in Dei potestate*. Een duidelijke illustratie van deze these vinden we in *Liber II*, namelijk in axioma CLXXXVII, *De officio iudicis*.

Het is slechts een kleine stap om vervolgens te stellen dat de vorst niet zomaar willekeur kan uitoefenen over mensen, en dit is grofweg wat het vorstelijke absolutisme inhoudt, maar hun subjectieve rechten dient te respecteren. Het is geen toeval dat we deze idee voor het eerst kunnen ontwaren bij diezelfde Spaanse jusnaturalisten. Alle mensen zijn namelijk deelachtig aan de hogere natuurlijke orde en omwille daarvan zijn zij inherent waardevol. Alleen al door het feit dat zij geboren zijn, en zo deel gaan uitmaken van de natuurlijke orde, hebben zij bepaalde onvervreembare rechten als mens. Deze rechten dienen door iedereen gerespecteerd te worden, ook door de soevereine vorst. Wat we hier waarnemen, is niets anders dan de geboorte van de subjectieve rechten.

Op een meer expliciete leer omtrent de subjectieve rechten moet nog enkele tientallen jaren gewacht worden, tot bij Grotius en Descartes, maar ook Tack zet al enkele stappen in deze richting. Dit zien we onder meer bevestigd in *Liber II*, namelijk in axioma XXVII, *De vi et potestate servitutis*, waarin Tack stelt dat een slaaf in niets verschilt van alle andere mensen met betrekking tot sommige rechten die voortvloeien uit het *ius naturale*. Dit is duidelijk een suggestie van wat later de subjectieve rechten zullen worden.

Subjectieve rechten zijn bovendien het wapen bij uitstek tegen het vorstelijke absolutisme: de vorst dient zijn onderdanen als dragers van subjectieve rechten te respecteren. Indien hij dit niet doet, schendt hij de goddelijke of natuurlijke orde en riskeert hij om in de hel te belanden.

Aequitas, iustum, natuurlijke orde, God, subjectieve rechten, *benignitas*, goede trouw en alle andere vermelde termen zijn duidelijk concepten uit een recht dat baadt in een nieuw licht, een recht waar de mens centraal staat en waaraan ook de vorst onderworpen is. Jan Tack is een van de pleitbezorgers van dit nieuwe recht en zo levert ook hij in zijn tijd zijn bijdrage aan de doelstelling van alle juristen in alle tijden: maatschappelijke orde en vrede.